

УДК 159.946.3:373.3-056.264

А. Ю. Кеба*студентка III курсу спеціальності
«Логопедія. Спеціальна психологія»***О. Б. Бєлова***кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри логопедії та
спеціальних методик
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ СЛОВОТВОРЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядаються науково-теоретичні погляди щодо поняття «словотворення». Описано закономірності розвитку словотворення у дітей з типовим психофізичним розвитком, а також вивчено особливості засвоєння словотворення дітьми старшого дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку.

В статье рассматриваются научно-теоретические взгляды на понятие «словообразование». Описаны закономерности развития словообразования у детей с типичным психофизическим развитием, а также изучены особенности усвоения словообразования детьми старшего дошкольного возраста с нарушениями речевого развития.

The article considers scientific and theoretical views on the concept of «word formation». The regularities of word formation development in children with typical psychophysical development are described, and also the peculiarities of word formation mastering by children of senior preschool age with speech development disorders are studied.

Ключові слова: діти дошкільного віку, порушення мовленнєвого розвитку, словотворення.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, нарушение речевого развития, словообразование.

Keywords: preschool children, speech development disorders, word formation.

Постановка проблеми. На сто-годнішній день ми знаємо, що основним засобом збагачення лексики є словотворення. З цієї причини знання способів творення різних частин мови, морфологічної структури слова, властивих українській мові, моделей словотвору допомагає дітям усвідомити шляхи розвитку й збагачення лексичного складу мови, що є основою підвищення мовленнєвої культури дітей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові проблемні питання щодо процесу словотворення у дітей дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком вивчалися у межах вивчення становлення мови та мовлення (А. Богуш, А. Бородич, С. Цейтлін); психологічної (О. Бойко) та нейрофізіологічної (Т. Ушакова) складової. У дошкільників з порушеннями мовлення процес словотворення розглядався цілеспрямовано (К. Зелінська-Любченко, М. Пентилюк, М. Овчиннікова, Р. Подгорна,) та під час вивчення мовленнєвої діяльності (О. Гавлилова, О. Мілевська, О. Ткач); у спеціальній методиці з розвитку мовлення описувались методи та прийоми, що направлені на формування словотворчих вмінь у цієї категорії дітей (О. Бєлова, І. Марченко).

Мета статті – теоретичний аналіз наукових джерел щодо стану розвитку словотворення у дітей старшого дошкільного віку із порушенням мовленнєвого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Словотвір як окрема дисципліна пройшов декілька етапів становлення. Спочатку його розглядали як набір комбінацій морфем і включали до складу морфології. Потім цю теорію заступив структурно-семантичний підхід, у якому акцент було зроблено на словотвірній похідності, визначенні «похідної основи».

На сучасному етапі у лінгвістиці пропонуються три напрямки в дослідженні словотвору:

1. *Синтаксичний або трансформаційний* (Н. Хомський). Семантика і структура дериватів розглядається як результат породження різних синтаксичних конструкцій, а поняття словотвірного правила пов'язане з відтворенням ланцюжка переходів, що лежить в основі перетворення вихідних синтаксичних конструкцій у відповідний дериват (*Він грає на барабані – він барабанщик*)

2. *Ономасіологічний*, (М. Докуліла). Принцип номінації, тобто до номінативного акту словотвірного значення включається як частина підготовленого для означення мовленнєвого змісту. На перший план виходить не формальне вираження словотвірного компонента (префікс, суфікс), а його номінативне значення, здатність надавати нових значеннєвих відтінків, до пер-

винного змісту слова (*білий – біл-і-ти* – ставати тим, що називає мотивуюча частина).

3. *Функціонально-семантичний* (формально-семантичний), який синтезує досягнення попередніх двох теорій. Цей підхід у словотворі є традиційним.

Поняття словозміна і словотворення, мають різне значення. Так, словозміна – це відмінювання слів за відмінками, родом, особами, числами. Словотворення – це різні способи творення нових слів. Якщо під час відмінювання утворюються нові форми того самого слова значення при цьому залишається незмінним, то при словотворенні з'являється нове однокореневе споріднене слово, але з іншим лексичним значенням.

Розвиток мовлення є актуальною проблемою у дошкільній освіті. Дитина має навчитися правильно будувати речення у своєму мовленні. Вміти підтримувати бесіду, складати творчі, описові та інші типи розповідей, які вказують на рівень її мовленнєвого, естетичного та емоційного розвитку.

Дошкільний вік – важливий період у формуванні мовленнєвих умінь дитини. У цей час відбувається інтенсивний процес утворення значень похідного слова, яке в майбутньому ляже в основу освоєння дітьми процесу словотворення.

Останнім часом проведено низку досліджень з вивчення різних аспектів дитячого словотворення як унікального мовленнєвого явища. У науково-методичній літературі

трапляються такі поняття, як словотворення, словотворчість та мовленнєво-творча діяльність дітей, які не є тотожними.

Словотворення як активний процес створення нових слів і граматичних форм дитиною на основі чуття рідної мови. Це своєрідне оволодіння дитиною рідної мови. С. Цейтлін назвала дитяче словотворення «інноваціями». Дитячі «інновації» – новостворені слова дитиною модифіковані з дорослого мовлення. Це будь-який мовний факт сказаний дитиною але не вживаний у дорослому мовленні. У дитячому мовленні використовуються різні «інновації»: словотворчі, морфологічні, синтаксичні [10, с. 155–160].

О. Бойко вказував, що серед найпоширеніших дитячих «інновацій» є конструювання нових слів. Випадки, коли дитина винаходить зовсім нові звучання, відносно рідкісні. Такі звучання відрізняються специфічними рисами: переважно вони примітивні за звучанням (та-та-та, ля-по-по і т. д.), не є назвами в повному розумінні слова, чи не належать до предметів і явищ; вони не закріплюються у словесному вжитку дитини. Такі форми, як *вставаю*, *нажмал*, *насюди*, *руча*, *ракепювоз* = *ракета* + *воз*, *тіх*, та багато інших, досить стійкі і постійно повторюються, незважаючи на виправлення дорослих. Більше того, можна впевнено стверджувати, що подібні словоформи є загальним явищем дитячого мовлення [2, с. 39–53].

К. Чуковський у своїй праці словотворення називав одним з своєрідним явищем «схрещування» слів: *волосітка* – сітка для волосся; *мапін* – мамин і папін; *жукашечка* – жук-букашечка; *кучело* – куча і чучело [11, с. 254–255].

Т. Ушакова прослідкувала за процесами аналізу, які здійснює дитина в мовленнєвій сфері щодо словесних подразників, які надходять зовні. Ці аналітичні процеси виявляються в тому, що більшість у дитячому словотворенні можна зрозуміти як результат розчленування деяких вихідних словоформ. Найяскравіше виступають аналітичні процеси шляхом прояви в дитячому мовленні слів, які можна було б назвати «уламками», оскільки вони мають вигляд шматочків слів, які вживаються (*пах* – *запах*; *кид* – *кидати*; та ін).

Акт розчленування мовлення, яке чує дитина, може бути досить легким і природно зрозумілим з позицій динамічних тимчасових нервових зв'язків.

Як зазначалося, динамічні зв'язки утворюється у процесі взаємодії подразників із спільними елементами. Однокореневі слова з різними префіксами і суфіксами є з фізіологічного погляду саме такими звуковими сигналами, які містять елементи, що повторюються. Тоді відповідно до теорії, у їх взаємодії мають спеціалізуватися їх частини (суфікси, префікси, корені, закінчення), які збігаються чи різняться [9, с. 62-71].

О. Белова зауважила, що словотворення дітей – це природне

явище для вивчення дітьми граматичної будови мовлення. Вважається одним із видів продуктивної художньо-мовної діяльності [1, с. 90–91]. П'ятирічні діти добре розуміють та використовують у власному мовленні слова що позначають абстрактні поняття такі як: любов, добро, сміливість, лінощі тощо. Також діти цього віку знають слова протилежні за значенням (*мокрый – сухий; великий – малий; високий – низький*) та близькі за значенням (*морозний – це теж саме, що і холодний*). Ще дітям доступні і деякі переносні значення (за умови їх пояснення дорослим), наприклад «*золота осінь*», «*золоті руки*». У мовленні діти припускають лише поодинокі граматичні помилки, пов'язані з нетиповими випадками вживання граматичних категорій (слова, у яких змінюється основа, наприклад (*гарний – кращий*, чи відбувається чергування звуків, наприклад, *Запоріжжя – запорізький*) [1, с. 51–52].

М. Овчиннікова зазначала, що граматична конструкція мовлення складається з морфології, словотворення та синтаксису. Морфологія та синтаксис близькі, взаємопов'язані та з урахуванням певних мовленнєвих норм, словотвірний компонент з одного боку не має значення у загальному формуванні мовленнєвої системи, адже за словами Р. Лалаєвої словотворення є одним із джерел яке доповнює та розширює словниковий запас, з іншого – творчий, на відміну від морфології та синтаксису [6].

У своїх статтях О. Гвоздьов звертав увагу на незалежність дітей у формуванні нових слів, що важливо при лінгвістичному аналізі граматичної структури: «очевидний показник розбиття слів на морфологічні елементи відповідає поява відповідних утворення за аналогією, створених дитиною самостійно. Вони показують, що дитина використовує окремі морфологічні частини як самостійні елементи мови, так як вона використовує їх у таких комбінаціях, які неможливо отримати від дорослих. Тому освіта утворення за аналогією має першорядне значення у питанні граматичної будови» [3].

Численні дослідження показали, що засвоєння словотворення у дітей у процесі онтогенетичного розвитку залежить від ступеня засвоєння суб'єктивних відносин та їх зв'язків з мовленнєвими явищами. Пік цієї майстерності припадає на дошкільний вік.

За допомогою спеціального навчання дитина здатна досить рано вивчити морфеми та свідоме ставлення до словотворення. Прискорити процес усвідомлення дитиною значення морфеми стає можливим, якщо розкрити і дати зрозуміти дитині її зв'язок зі зміною об'єктивної реальності. Однак ці висновки стосуються словотвірної діяльності дітей з типовим мовленнєвим розвитком. У дітей із загальним недорозвиненням мовлення буде спостерігатися значне відставання та оригінальність у процесі словотворчих процесів.

Г. Жаренкова, Р. Левін і Т. Туманов вивчали симптоми та структуру мовленнєвих порушень у загальному недорозвиненому мовленні. Автори відзначають вторинне недорозвинення словотворення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Основним механізмом неформування словотворення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення є порушення диференціації фонем, що викликає труднощі при розрізненні словотвірних форм через розмитість слухового та кінестетичного образу слів.

Виявлення характеру формування словотвірних операцій у дошкільнят із загальним недорозвиненням мовленнєвих порушень процесів словотворення є стійким проявом у структурі складного розладу. Як наслідок, недоліки словотвірних операцій спостерігаються у цієї категорії дітей на різних етапах сприйняття та генерації мовлення.

Р. Подгорна, К.Зелінська-Любченко вивчаючи особливості словотвору в дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення, ґрунтуються на праці Р. Левіної, яка вказувала на різні мовленнєві здібності дітей із загальним мовним недорозвитком, та зазначила, що діти з першим та другим рівнями мовного розвитку повністю не здатні виконувати словотвірні дії [4; 8].

М. Пентилюк вважав, що для дітей дошкільного віку словотворення є засобом, який дозволяє дитині легко і швидко запам'ятовувати і розуміти нові слова. До

початку шкільного навчання діти, здебільшого, опановують творенням слів за аналогією. Але не всі діти оволодівають зазначеним механізмом словотворення на достатньому рівні. Якщо аналогія не сформована, у дітей як з нормативним мовленнєвим розвитком, так і з його недорозвиненням, увага до слова не привертається.

Діти з II рівнем загального недорозвинення мовлення без спеціально-організованого навчання не користуються способами словотворення.

У дітей із III рівнем загального недорозвинення мовлення недостатньо сформовані способи словотворення. Відмічаються труднощі підбору споріднених слів, творення іменників і прикметників із зменшено-пестливими суфіксами, префіксальних дієслів, від іменникових прикметників. Часто способи словотворення підмінюється словозміною.

На четвертому рівні загального недорозвинення мовлення відмічається обмеженість засвоєння та використання мовних засобів позначається і на процесах словозміни та словотворення. У словотворенні великі труднощі відзначаються під час творення слів із відтінками збільшеності та згрубілості, малознайомих складних слів, утворених за допомогою основоскладання (льодохід – «льодок», водолаз – «він під водою ходить»). Труднощі виникають під час диференціювання префіксальних дієслів (від'їхати – приїхати, приповзти – переповзти) [7, с. 19-192].

І. Марченко зазначала, що під час формування словотворення у дітей дошкільного віку з порушеним мовленнєвим розвитком дитина повинна розуміти механізм словотворення і навчитися ним користуватися. Суть моделі цього утворення-матеріалізована презентація дітям словотвірної системи мови як найбільш загальних правил побудови та використання творчих одиниць. Діти звертають увагу на те, як слова утворюються за допомогою суфіксів або префіксів, які за аналогією формують навички словотворення.

Автор під час вивчення словотворення включає такі завдання: формування уваги дітей до морфологічного оформлення мовлення, організація спостережень дітей за використанням однієї і тієї ж морфеми в різних словах для позначення подібних явищ; розвиток уміння визначати загальні словотвірні додатки у словах з різним лексичним значенням; формування навичок практичного вживання слів з різними морфемними значеннями.

За твердженням вченої, логопедична робота включає творення слів іменників, дієслів, прикметників за суфіксально-префіксальним способом, складних слів та деяких дієслів. Словотворення слідує принципу онтогенетичного підходу послідовно і паралельно в кілька етапів [4, с. 107–112].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Під час теоретичного аналізу наукових джерел нами встановлено, що словотворення – це різні способи тво-

рення нових слів; дитячі словесні новоутворення мають декілька форм: розчленування вихідних словесних зразків (звукових подразників) за умови збігу їх окремих звукових елементів; синтез розчленованих елементів, що призводить до «помилкового» або «творчого» мовлення дітей (виокремлення і самостійне використання таких кореневих елементів, які не прийняті в мові; виділення кореневих елементів новоутворень не з тих вихідних слів, як це прийнято в мовленні; розчленування слів, що не прийняті в мовленні; сполучення «правильних» кореневих елементів з чужими для них (не прийнятими в мовленні) префіксами, суфіксами, закінченнями. Встановлено, що у дітей з порушеннями мовлення (особливо з загальним недорозвитком мовлення) спостерігаються значні труднощі під час творення слів, що вказує на недостатню сформованість у цієї категорії дітей способів словотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова О. Спеціальна методика розвитку мовлення. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2018. 211 с.
2. Бойко Е. К вопросу о механизмах умственных процессов. *Вопросы психологии*. 1955, № 2.
3. Гвоздьов О. Н. Питання вивчення дитячого мовлення. Москва, 1961.
4. Левина Р. Е. Воспитание правильной речи у детей. Москва : АПН РСФСР, 1958.
5. Марченко І. Спеціальна методика розвитку мовлення. Київ : Видавничий дім «Слово», 2017. 312 с.

6. Овчиннікова М. В., Зелінська-Любченко К. О. Особливості словотворення іменників у дітей із дисграфією. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. Суми : ФОП Цьома С. П. 2017. С. 100 –110.
7. Пентиліук М. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. Київ : Ленвіт, 2005. 399 с.
8. Подгорна Р. П., Зелінська-Любченко К. О. Особливості словотвору в дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. Суми : ФОП Цьома С. П. 2019. С. 102–110.
9. Ушакова Т. Функциональные структуры второй сигнальной системы Москва, 1979. 349 с.
10. Цейтлин С. Язык и ребёнок. Лингвистика детской речи. Москва : Гуманит. ВЛАДОС, 2000. 240 с.
11. Чуковский К. Собрание сочинений. От двух до пяти. Москва : Терра-Книжный клуб, 2001. 353 с.

УДК 376-056.264-053.4:81'234

А. І. Кравченко

*кандидат педагогічних наук, професор
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С.Макаренка*

Л. І. Ткаченко

*магістрантка спеціальності
Спеціальна освіта
(Логопедія. Спеціальна психологія)
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С.Макаренка*

ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВНИКА ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті представлені методика дослідження словника дітей передшкільного віку із затримкою психічного

розвитку та результати даного дослідження.

В статье представлены методика исследования словаря детей дошкольного возраста с задержкой психического развития и результаты данного исследования.

The article presents a method of researching the vocabulary of preschool children with mental retardation and the results of this study.

Ключові слова: діти із затримкою психічного розвитку, словник, обстеження, вивчення.

Ключевые слова: дети с задержкой психического развития, словарь, обследование, изучение.

Keywords: children with mental retardation, vocabulary, examination, study.

Постановка проблеми. У зв'язку зі зниженою пізнавальною активністю у дітей із затримкою психічного розвитку відзначається бідний словниковий запас, спостерігається уповільнене розширення активного і пасивного словника, значне розходження між активним та пасивним словником, проблема актуалізації словника. Мовлення дітей зазначеної категорії складається в основному з іменників і дієслів, прикметники використовуються тільки для позначення видимих властивостей предметів. Зв'язок слова з предметом нестійкий. Діти майже не використовують антонімічні та синонімічні засоби мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку словника дітей дошкільного віку присвятили свої дослідження Ю. Аркін, А. Богуш, Л. Виготський,